

İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği

Şahin AHMETOĞLU*

Charismatic Leadership-based Understanding in the History of Islamic Sects: The Case of Ali B. Abi Talib

Citation/©: Ahmetoğlu, Şahin, (2010). Charismatic Leadership-based Understanding in the History of Islamic Sects: The Case of Ali B. Abi Talib, Milet ve Nihal, 7 (3), 167-188.

Abstract: This article addresses the understanding of charismatic authority and its characteristics in the history, especially in the history of Islamic Sects. Charismatic leadership has crucial effect on communities in particular and societies in general. Therefore, charismatic leaders were seen as the saviour and the source of happiness by the crowds. In this study, Ali was depicted as one of essential figures in the Islamic history, as a charismatic leader, stressing ultimate trust to him among the followers. This paper focuses on portraying Ali as having superhuman power, divinity, and innocence. The study also points different perceptions of imam Ali beyond his real historical portray of charismatic personality.

Key Words: Charismatic Leadership, Ali, Innocent, Sect, Imamat.

Atıf/©: Ahmetoğlu, Şahin (2010). İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği, Milet ve Nihal, 7 (3), 167-188.

* Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi ABD
[sehmetoglu@hotmail.com]

Öz : Bu çalışmada karizmatik liderlik anlayış, onun tarihdeki yeri ve özellikle İslam mezhepleri tarihindeki önemi ele alınmaktadır. Liderlerin karizmatik yapılarıyla toplumları derinden etkileyerek arkalarından sürükledikleri, toplumların da kendi kurtuluşunu, mutluluğunu onlara sığınmakta buldukları ortaya konmuştur. Araştırmamızda İslam tarihinin önemli şahsiyetlerden biri olan Hz. Ali, karizmatik lider olarak ele alınmış olup, sevenleri tarafından karizmatik liderin haiz olduğu vasıflarla nitelendiği konusuna dikkat çekilmiştir. Onu zaman zaman yücelterek insanüstü güce ulaştıran, uluhiyet atfeden, masum, hatasız olduğunu savunan şahıs ve fırkalara değinilmiştir. Karizmatik liderlik algısının gerçek tarihsel kişiliğin ötesinde farklı niteliklere sahip Hz. Ali tiplerinin oluştuğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karizmatik Liderlik, Hz. Ali, Masum, Hulûl, Mezhep, İmamet.

Giriş

İnsanlık tarihi bazı büyük şahsiyetlerin, devlet adamları ve kahramanların çok sayıda inanç, mezhep ve akımların ortaya çıkışına öncülük ettikleri ve kitleleri arkalarında sürüklediklerine şahitlik etmiştir. İslam dininin ortaya çıkmasından sonra da bu gibi şahıslara sıkça rastlanılmıştır. Bu şahıslar tarihte İslam mezheplerinin oluşum ve gelişim sürecinde farklı şekillerde algılanmış ve onların sıradan insan olmadıklarına inanılmıştır. Mezheplerin teşekkülü için gerekli olan şartların en başlıcalarından biri, adına fırka veya mezhep oluşturulan kişinin *lider* vasfına haiz olmasıdır. Çünkü çevredekilerini etkilemenin ve tarih sahnesinde yaşamlarının devam etmesinin en etkileyici ve kalıcı nedeni büyük ölçüde buna bağlıdır. Çalışmamızda öncelikle farklı kültürlerdeki karizmatik lider anlayışı, buna bağlı kutsallık kavramı ve toplumlardaki yansımaları araştırılacak, örnek olarak mezheplerin oluşumu ve şekillenmesinde etkisi bulunan Hz. Ali konu edinilecektir.

A. Karizmatik Lider Anlayışı

Yunanca bir kelime olan *charisma*, bir kimsenin müstesna bir derûni kudretle mücehhez olması anlamına gelmektedir.¹ Kariz-

¹ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev., Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara 1999, 387-388; Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, Çev., Turgut Kalpsiz, A.Ü.İ.F.Yay., 1964, s.51; Douglas, F. Barnes, "Charisma and Religious Leadership: An Historical Analysis", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1978, 17 (1): 1-18.

manın Türkçedeki tam karşılığı “cazibe” veya “çekicilik”tir. Terim olarak ise “aşırı etkileme gücü”dür.²

Max Weber, karizma kavramını, kilise tarihçisi ve hukukçu Rudloff Sohm’dan almıştır. Sözcük anlamı “tanrı vergisi” olan karizma, Weber tarafından dertlilerin ve olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları bir liderin peşinden gitme gereksinimi duyanların önüne geçen ve bu konuma kendi kendini atayan önderleri nitelendirmek için kullanıldı. Dünya dinlerinin kurucuları, peygamberler, askeri ve siyasi kahramanlar, karizmatik önderin ilk örneklerindedir. Mucizeler ve vahiyler, kahramanlıklar, cesaretler ve göz kamaştırıcı başarılar bunların büyüklüğünün özel işaretleridir. Başarısızlık, onların sonu olur.³

Weber otorite tipleri olarak belirlediği üç tipten bahsetmektedir. Bunlar yasal otorite (*legale herrschaft*), geleneksel otorite (*traditionale herrschaft*) ve karizmatik otorite (*charismatische herrschaft*)’dir. Onun otorite tipolojisi içinde, başka yazarlar tarafından en çok üzerinde durulan ve en ilginç bulunanı, hiç kuşkusuz karizmatik otorite tipidir.⁴

Weber, karizmatik otoriteyi, bir kişinin kutsallarına ya da kahramanlık gücüne veya örnek alınacak niteliklerine ve bu kişi tarafından yaratılan düzene diğer kişilerin (halkın) tam bir teslimiyet içinde bağlanmaları sonucunda ortaya çıkan otorite tipi olarak tanımlamaktadır.⁵ Bu otorite sahibi olan şahsı “kutsal” niteliklere sahip birisi olarak değerlendirmek kanaatimizce doğru bir kanı olacaktır. Ve karşımıza doğal olarak bir soru çıkacaktır. Öyleyse kutsal nedir?

Kutsal (kudsî, sacred): Kudsi veya mukaddes terimi Arapça’da temiz, her türlü eksiklik ve noksanlıklardan uzak, yüce, mü-

² *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 2 c. 8.bs., Ankara, 1988, s.1464; Maurice, Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev., Şirin Tekeli, Varlık Yay., İstanbul, trz., s.136.

³ Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Hazırlayanlar: H.Gerth, C. Wrights Mills, Çev., Taha Parla, İstanbul, 1993. s.96, Akyüz, Niyazi, “Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Rolü”, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1999, Cilt 41, s.275-291.

⁴ Coşkun, San, *Weber’de Otorite Tipleri*, Ankara, 1996, s.63.

⁵ Coşkun, *Weber’de Otorite Tipleri*, s.73.

barek, aziz, saygıdeğer anlamlarına gelir.⁶ İlahi ve beşeri bütün dinlerde “mutlak kutsal” Tanrı’dır. Tanrı’nın dışındaki kutsal olanlar kutsallıklarını Tanrı’ya olan nispetlerinden alırlar.⁷ Karizmatik otorite/hâkimiyet, yasalara ve geleneklere değil, kutsallık, kahramanlık veya bazı olağanüstü nitelikler isnat edilen kişiye bağlılıkla karakterize edilir.⁸

Karizmatik lider anlayışındaki liderlik ise kısaca şöyle özetlenebilir: “Lider, bir grup insanın, kendi kişisel ve grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere takip ettikleri, emir ve talimatı doğrultusunda davrandıkları, kişisel bakımdan sahip olduğu saygınlık, üstünlük ve çekicilik yüzünden kendisine itaat edilen, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme bilgi ve yeteneklerine sahip, kitleleri arkasından sürükleyen kişidir.”⁹

Karizma ve kutsal anlayışlarının, özellikle eski tarihte şah ve krallar için uyarladığımızda ne kadar uygun olduğu ortaya çıkacaktır. Örneğin, cazibe ve çekiciliğiyle eski Mısır’daki Firavun ya ilâh’ın oğlu ya da bizzat ilahtır. Bundan dolayı, Firavun’un dini otoritesi ve göklerden gelen sultanlığı kendisine bir kısım haklar tanıyor, aynı otorite ve saltanat kendisinden başkası için söz konusu olmayan görevleri başkalarının kendisine karşı uygulamaları zorunluluğunu getiriyor.”¹⁰ Yani Firavun’un hem dini ve dünyevi karizması, hem de kutsallığı söz konusu olmuş oluyor.

⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut, 1969, c.VI, s. 168-169. İlave olarak bkz., Güler, İlhami, “Kutsallık ve Dini Metinlerin Dogmatlaştırılması”, I. Kur’ân Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994; Özarslan, Selim, “Şia’nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3:1, 2005.

⁷ Güler, aynı yer.

⁸ Turner, S. Bryan, *Max Weber ve İslâm*, Çev., Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1991, s. 40.

⁹ Lider anlayışı hakkında çalışmalara bkz., Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2001, s. 466; Mümin Ertürk, *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2000, s. 151; Duverger, a.g.e., 136 vd.; Erol Eren, *Yönetim ve Organizasyon*, İstanbul, 1998, s. 390; Ahmet Talat Us, *Geleceğin Lideri*, İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 2003, s. 40.

¹⁰ Ammara, Muhammed, *İslâm Devleti*, Çev., A. Karababa - S. Barlak, İstanbul, 1991, s.13.

Dünya ve özellikle de Doğu tarihinde imparatorlar, krallar ve şahlar kendilerine özgü niteliklerle dikkat çekmektedir. Bu özellikler onlara farklı şekilde bakılmasına neden olmuş, bazen “ilâh”, bazen de “yarı ilâh” gibi, “insanüstü” vasıflarının bulunduğu inanılmıştır. Bu inanışla ilgili Spencer şöyle demektedir: “Hükümdarın tebaaları üzerinde, hatta keyfine göre, canlarını alabilmeye kadar varan sınırsız bir kudreti olduğuna inanılıyordu. Bunun bir örneği de yakın zamanlarda Fiji’de görülmüştür. Burada, başkanın bir sözü üzerine, ölüme giden ve bizzat kendi ağzıyla ‘Kralın dediği yapılmalıdır’ diyen bir kurban görülmüştür.”¹¹

Tarih boyunca kralın emri ve uygulamasıyla, bir toplumun din değiştirdiği, tarihin kaydettiği olaylardandır.¹² Böylece kralın söylediği ve yaptığı her şeyin doğru olduğu kabul edilerek ona bir kutsallık atfedilmiş, modern anlamıyla ifade ettiğimiz karizma veya karizmatik lider anlayışı meydana gelmiştir. Bu kavram çeşitli formlardan meydana gelir. “Kral” en fazla kullanılanlardan biridir. İlk devrilerden beri krallara “tanrısal” veya “kutsal” bir statü verilmiştir. Onlar, kutsama gibi bazı özel dinsel ayin yoluyla verilen doğüstü özelliklere sahip olmalıydılar. 17. yüzyıl Avrupa’sında bile en çok konuşulan konu kralların tanrısal haklarıydı. Kavramın dinsel gelişimini ise Kitab-ı Mukaddes ile ilgili eserlerde bulabilmekteyiz. Kitab-ı Mukaddes’e göre, Yahudiler arasında Tanrı’nın kutsadığı kişiler gözüyle bakılan krallar ortaya çıktı. Daha sonra Yahudiler için güç zamanlar başlamış ve krallık müessesesinin kaybolduğu ya da başarısızlığa uğradığı kanıtlanmıştı. İnsanlar, Tanrı tarafından gönderilecek bir temsilci aramaya başladılar. Bu kişi bütün doğruları gösteren Davidic (Davudî) kralının en yüksek derecede karizmasına sahip olan Mesih’ti. Bazen Mesih’in politik fonksiyonu önem kazanırken, bazen de dinsel misyonu ön plana çıkıyordu. Onu takip edenlere göre o bir peygamber ve papaz olmasının yanı sıra bir kraldı. Ve bu gösteriyor ki kariz-

¹¹ Spencer, Herbert, *İlk Prensipler*, Çev., S. Evrim, İstanbul, 1947, s.5.

¹² Yakar, Cenap, *İnançlar ve Tutumlar Üzerine*, Ankara, 1988, s.41.

matik lider kavramının ilk gelişmesini bütün bir tarihsel şahsiyet onları bünyesinde topluyordu.¹³

Ş. Günaltay, kralın/şahın eski Fars toplumundaki karizmatik otoritesine ve kutsallığına dikkat çekerek şöyle demektedir: “İmparatorluğun geniş teşkilatında, devletin birinci rüknü ve devlet kuvvetlerinin merkezi Krallar Kralı denilen Büyük Kraldı. Büyük Kral, Mısır Firavunları gibi yeryüzünde bir Tanrı değildi. Fakat alelâde bir insan da değildi, Ahuramazda’nın yeryüzünde vekili olarak ismen ve şahsen seçmiş olduğu müstesna bir şahsiyet, kâdiri mutlak bir hükümdardı. Kendisine kudret veren Ahuramazda’nın rıza ve iradesiyle hüküm sürüyordu. Bu itibarla hükümdarlığı hiçbir kayıtle mukayyet değildi. O, devlete, hükmü altındaki kavimlerin mukadderatına ait bütün kararlar, bütün emir ve yasaklar için tek kaynaktı. Küçük krallara hükümdarlık vermek onun hakkı ve yetkisi idi. Büyük Darius I, Nakş-ı Rüstem kitabesinde “Ahuramazda, yeryüzü nizamının bozulduğunu görünce onu bana havale etti. Ben de yer yüzüne nizam verdim diyerek, kuvvet ve kudretini Tanrı’dan aldığımı”¹⁴ ifade etmektedir. Bu anlayış Sâsâniler döneminde basılmış olan sikkelerde ve taş kitabelerde de görülmektedir. Nitekim Erdeşir ve ondan sonra gelen şahların Tanrı soyundan geldiklerini belirten yazılar bulunmaktadır.¹⁵

Fars Kisralarının egemenliği altında da Kisra ile ilâh Ahuramazda arasında varlığı zannedilen ilişki söz konusuydu. Ahuramazda, Kisra’nın insanlardan ayrı olarak tek başına emir ve yasakları düzenlemesini şirin göstermekteydi. Dolayısıyla Kisranın ağzından çıkan sözler göklerin kanunu ve şeriatı oluyordu. Onun koyduğu kanun, göklerin sesi ve ruhuydu. Şüphesiz bu durum Kisra’ya kutsallığını, halka eziyet veren kötü uygulamalarını sürdürme fırsatını vermiştir. İleri sürülen bu dini otorite, şayet varlığı zannedilen semavi saltanat kılıfıyla kaplanmasaydı, Kisra, bu denli

¹³ Watt, W, Montgomery, “The Conception of The Charismatic Community In Islâm”, Numen-7, 1969, s.77-90; Yüksel, Muhammed Mustafa, *Karizmatik Lider Olarak Hz. Ömer*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

¹⁴ Günaltay, Şemsettin, *İran Tarihi*, Ankara, 1987, s.260.

¹⁵ Meşkur, M. Cevad, *Tarih-o Siyasi-î Sâsâniyan*, Tahran, h.ş 1367/ m. 1988, c.I, s.48;

kutsallığa ve zulmüne devam edemeyecekti. Öte yandan Bizans Kayserliğinin gölgesinde Kayser, ilahtan gelen yetkiye dayanarak dini otoriteyle yönetim kurmuştur. Böyle bir anlayış, Avrupa'da Hıristiyanlık'tan önce ve Roma'nın İseviligi benimsemesinden sonra egemen olmuştur. Kayser mukaddestir.¹⁶

Mansel, Kral'ın Ahuramazda'nın en sevgili kulu telakki edildiğini, fakat Mısırlılarda olduğu gibi hiçbir zaman ilâh sayılmadığını söylemektedir.¹⁷ Sâsâni şahları, üstünlük bakımından normal insanlardan sayılmazlardı. Örneğin, Husrev Perviz'in huzuruna çıkmak isteyen şahıs, Şahla görüşmezden önce, "Pitidan" denilen mendille ağzını kapatmalı idi ki, nefesi şahlık azametine bulaşmasın. Şahıs içeri girdiğinde hemen secde edercesine yere eğilmeli ve Şah izin vermedikçe kalkmamalı idi; kalktıktan sonra eli ile selam vermeli ve konuşma izni verildikten sonra "yaşasın" (*Enuşek boyd*), "muradınıza eresiniz" (*ükamek resi*) sözleri ile konuşmaya başlamalı ve Şah'a: *Şah bogan-siz ilahi varlık veya merdomi pehlom-ilk insan* diye hitap etmeli idi.¹⁸

Sâsâni şahlarının diğer bir özelliği onların sahip olduğu kudretin Tanrı tarafından verildiği ve hiç kimsenin bunu alma ve kısıtlama yetkisinin olmamasıdır.¹⁹ Bu anlayış onlara özel nitelikler kazandırmıştır. Örneğin, kutsallık hakkına dayanarak "Erdeşir kendine "Krallar Kralı" anlamında Şahenşah unvanını vermiştir. Çünkü Sâsâni devletinde tacı, takdis ve tazim merasimiyle kuşatılan ilahi bir varlıktan başkası giyemezdi."²⁰

¹⁶ Ammara, *İslâm Deoleti*, s.14.

¹⁷ Mansel, A. Müfit, *İran'ın Tarih ve Arkeolojisi*, "Türk Tarihinin Ana Hatları" Eserinin Müsveddeleri, Seri II, No: 7, Akşam Matbaası, İstanbul, trz., s.41

¹⁸ Refsencani, H.- Bahüner, M.C., *Dünya Be'set Devrinde*, Çev., Umumdünya Ehl-i Beyt Merkezi, Bakü, 1992, s.85.

¹⁹ Petruşevskiy, İ. N., *İslam Der İran*, Çev., Kerim Keşaverz, Tahran, h.ş 1363/m.1984, s.159.

²⁰ Suphi, Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, Çev., İ. Şarımış, İstanbul, 1983, s. 32; Sâsâni ve Sâsânilerden önceki dönemlerde Şah'ın karizması için bkz., Frye, Richard, "The Charisma of Kingship in Ancient Iran", *Iranica Antiqua*, 6, Leiden, 1964, s.36-54; Ahmadov, Shahu, *Sasani Kültürü'nün Şa'nın Teşekkülündeki Rolü*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2001.

Bütün bunlara dayanarak şöyle bir sonuca varabiliriz. Sâsâni kralları karizmatik kişiliğe ve otoriteye sahip olmakla birlikte kutsal olarak nitelenen şahıslar olmuşlardır. İnsan topluluklarının derinliklerinde mevcut olan bu anlayış, Sâsâni krallarının insanüstü varlıklar gibi görülmesine neden olmuştur. İslâm dininden sonra fethedilen bölgelerde yaşayan halkın inançları Araplara da etki etmiş, böylece her iki toplum karşılıklı olarak etkileşime uğramıştır.²¹

Öte yandan Bizans kayserliğinin gölgesinde Kayser yönetimini ilahtan gelen yetkiye dayanarak dini otoritesiyle kurmuştur. Böyle bir anlayış, Avrupa'da Hıristiyanlıktan önce ve Roma'nın İseviliği benimsemesinden sonra egemen olmuştur. Bu anlayışa göre Kayser mukaddestir.²²

İnsan kutsallaştırmayı sever. Bu sevgisini de ifade ederken kendinden farklı olan bir şeyi dener. Aynı zamanda insanlarda, hükmetme ve egemen olma duygusu vardır. Bazı kişiler, diğer insanlara hakim olmak ve onları yönetmek ister. Bu hâkimiyet arzusu, bazen insanı, iktidarı ele geçirmeye ve bu yönde siyasi ve fikrî çabalar içerisine girmeye sevk eder. Bu amaçla içinde doğup büyüdüğü siyasi ve dini kültürden kendini meşrulaştıracak deliller ve motifler bulmaya çalışır. Bazen insanların kendileri, politik-dini bir lider olarak ortaya çıkarılarken, bazen de toplumun bu konudaki kabulleri ve kültürleri bazı kişileri veya soylu aileleri kendileri için kurtarıcı olarak ön plana çıkarırlar.²³ Mesela “insanüstü” ifadesi bu anlamda kullanılmaktadır. Bu ifade günümüzde de yaygındır. Bazı insanların diğer insanlardan farklı güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Hz. Peygamber'e kutsallık atfedildiği anlaşılınca ona “Ben de sizin gibi bir insanım...” demesini emreden ayet inmiş²⁴, onun da bizim gibi bir insan olduğu vurgulanmıştır.

²¹ Petruşevskiy, *İslam Der İran*, s.159.

²² Ammara, *İslâm Devleti*, s.13-14

²³ Kutlu, Sönmez, “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, *İslamiyat*, c. IV, sayı. 4, Ankara, 2001, s. 28-29.

²⁴ Fussilet, 41/6.

Hz Ali de kendisine kutsallık atfeden sıfatları kabul etmemiştir. Hatta kendisine bu şekilde yaklaşılmasını yasaklamıştır.²⁵

İslam düşünce tarihindeki birçok fırka ve grup bazı şahısların özel kabiliyetlerinin olduğunu kabul etmişlerdir. Bunu daha sonra İslam'ın siyasi tarihinde de görmekteyiz. Halifelerin "Allah'ın yer yüzündeki gölgesi" (*Zillullahi fi'l-ard*) gibi anlayışlar bu düşüncenin sonunda şekillenmiştir. Aslında bütün mezhep ve fırkalarda şu veya bu şekilde karizmatik lider düşüncesinin belirtilerini bulmak mümkündür. Bu bazılarında kapalı, bazılarında ise açık şekilde kendini göstermektedir. Hz. Ali'nin karizmatik liderlik şahsiyetinin konu edinildiği bu çalışmada zaman zaman Şiilikteki imamların karizmatik, masum, günah işlemeyen, zahiri ve batını ilimlere sahip şahıs olduklarına da dikkat çekilecektir. İmam'ın karizmasına aynı zamanda bir nevi mistik bağlılık girmektedir. Nitekim Şia'da imam meşruluğunu, yetkilerini, gücünü Allah'tan almakta ve etkileyici olmaktadır. Hatta "imama karşı gelmek, Allah'a karşı gelmek" şeklinde anlaşılmaktadır.²⁶ Bazı yazarlara göre bu anlayışın altında yatan faktör, İslâm öncesi Güney Arabistan ile Fars ve Arami kültürleri ve bu eski kültürlerdeki "tanrı" veya "yarı tanrı-kral" kültürünün Şiiliğin düşünce yapısına yapmış olduğu tesirdir.²⁷

Hükümdarların "ilahî hakları" anlayışının bir benzeri imamların "ilahî hakları" anlayışında ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışın büyük imparatorlukların yükseliş ve batışlarına şahit olan Ali ha-

²⁵ Bu gibi özelliklerin Hz. Ali'ye atfedilmesi ile ilgili bkz., Fırlalı, E. R, 'Abdullah b. Sebe', *DİA*, I/133-4; Meşkur, M.C., "Sebeyye ya Nahostini Fırkayiki Der İslam Der Dosti Ali aleyhisselam Mobaleğe Kerdend", "Daneşname" Dergisi, sayı 2, yıl 1326, s.55-74; Meşkur, M.C., *Ferhengü Fıraku İslam*, Meşhed, 1996, "Sebeyye" maddesi, s.224-226; Korkmaz, Sıddık, *Tarihin İbn Sebe' Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

²⁶ Konuyla ilgili daha geniş bilgiler için şu eserlere bakılabilir; Şeyh Sâduk, Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risaletu'l-İ'tikâdati'l-İmamiyye*, Çev., E.Ruhi Fırlalı, Ankara, 1978, s.104; Tebrizi, Muhammed Sabiri, *Caferi Mezhebine Göre Dinin Esasları*, Çev., Hüseyin Perviz Hatemi, İstanbul 1965, 21-23; Kâşifu'l-Gıta, Muhammed Hüseyin, *Şîa Nedir*, Çev., Abdullah Ünlü, İstanbul, 1996, s.32; Hamedani, Ahmed Sabri, *İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları*, Ankara, 1983, s.80.

²⁷ Akyol, Taha, *Haricilik ve Şîa*, İstanbul, 1988, s.198.

nedanının İranlı destekçileri tarafından işlenip geliştirildiği iddia edilmektedir. Uzak geçmişteki bütün Doğu İmparatorluklarında imparatorlar, muhtemelen devleti güçlü kılmak için yönetimine tâbi halkların itaatlerini sağlamak için “egemen olana tapınma” anlayışını ortaya atarak yarı-tanrılık iddiasında bulunmuşlardır. Şîî kelamcılar ve tarihçilerin, son Sâsâni kralının kızının Hz. Hüseyin’le evlendiğini (ki bütün İmamlar onun soyundan gelmiştir) kabul ettikleri göz önünde bulundurulursa, Hz. Ali’nin İranlı bağlularının Hilafet ve İmame’ye yaklaşımlarının değerlendirilmesi daha kolay olacaktır. Bazı aşırı Şîî fırkaların Hz. Ali’nin ulûhiyetine inanmaları da, İmamlar’ın Peygamber’e haleflik konusundaki kutsal hakları şeklindeki anlayıştan ve bu anlayışın Arabistan’a Sâsâni/Fars kanalıyla sızdığı şeklindeki teoriyi desteklemektedir.²⁸

B. Karizmatik Lider Olarak Hz. Ali

İslam mezheplerinin ortaya çıkışında, özellikle şahısların etkisinin önemli derecede bulunması onların karizmatik liderliğe haiz olmaları konusunu gündeme getirmiştir. Nitekim yenilmezlik, masumiyet, kutsallık, günahsızlık, kahramanlık gibi vasıflar insanları cezbetmektedir. Böylece İnsanlar kendi kurtuluşlarını kutsallaştırdıkları şahıslarda bulmakta ve onları yüceltmektedirler. Yazılı kaynaklarla birlikte uzun yıllardır halk arasında ağızdan ağıza dolaşan rivayetler bu konuda yardımcı olmaktadır.

Hiç şüphesiz Hz. Ali’nin İslam tarihindeki önemli yeri, adaleti ve kahramanlığı, onun farklı algınlmasına neden olmuştur. Nitekim onun Hz. Adem’den önce yaratıldığını beyan eden rivayetler, ona olan sevginin aşırıya götürülmesi, atfedilen insanüstü vasıflar hem ona karşı çıkanların ve hem de onu destekleyenlerin kullanması için müsait olmuştur. H. Keskin’e göre “İmam, ilahi bir tür ilhama (bir anlamda vahiy de denilebilir) muhatap olan asrın en kâmil insanıdır.”²⁹ İmam, İslam devletini yönetmenin yanı sıra, insanların din ve dünya işlerinin de

²⁸ Abid, S., Abid Ali, “Şiilerin Siyasi Teorileri”, *İslam Düşünce Tarihi* içinde, Çev., Y.Z. Cömert, İstanbul, 1990, c.II, s.361 vd.

²⁹ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şi’a’nın İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul, trz, s.131.

tamamını yönetmek ve idare etmek durumundadır. O, insanların düşünce, fikir ve ruhlarını hidayete erdirir ve İslam peygamberinin şeriat ve sünnetini her türlü bozulma ve sapmadan koruyarak Hz. Resulullah'ın (sav) peygamberlikle görevlendiriliş nedeni olan ilahi gaye ve ülküleri gerçekleştirir.³⁰

İslam mezhepler tarihinde karizmatik liderliğin önemine dikkat çeken Sönmez Kutlu şunları belirtmektedir: “İnsan veya insanlara itaat etmek ya da imama itaat etmek” olarak algılanan “karizmatik lider” ve “kurtarıcı beklemek” şeklindeki politik dini zihniyetin pek çok tazehürüne rastlamak mümkündür. Bunların başında aşırı Şîi hareketler, Oniki imamiyye Şiası, Usuliler, Ahbariler, İsmaililik-Hasan Sabbah Fedaileri-Batinilik, Karmatiler, Zeydilik, Dürzilik, Nusayriik, Kadiyanilik, Babilik, Bahailik, Şeyhlik ve benzeri ekoller gelmektedir. Politik-karizmatik dini zihniyetin merkezinde “Masum İmam”, Mehdi, Mehdiye açılan kapı (Bab) ve Mesih fikri bulunmaktadır. Bunların kaldırılması durumunda, bu fırkaların varlık sebepleri ortadan kalkmış olur. Diğer taraftan aşağı yukarı bunların tamamında, ya Haşimi soyundan gelen veya Ali'nin Fatıma'dan olan soyundan (Ehli Beyt) bir kişi ya da soyla alakası olmayan kişiler, hayatta iken ya da ölümünden sonra, Kurtarıcı (mehdi / İmam / mesih / Allahın hulûl ettiği Resul) olarak beklenmektedirler. Bu misyon, Haşimi soyundan olanlara çoğu kere kendileri dışındakiler tarafından yüklenirken, Haşimi soyundan olmayanlara, daha çok kendilerince yüklenmiştir. Mehdilikle yetinenler olduğu gibi müceddilikle başlayıp mehdilik, mesihlik ve resullük, daha da ileri giderek ilahlık iddiasında bulunanlar da olmuştur. Daha sonra bu söylem, “Din, imamı tanımaktır, ya da din, kişi veya kişilere itaattir” şeklinde sloganlaştırılmıştır. Böylece karizmatik lider merkezli bir din ve dünya görüşü şekillendirilmiştir. Politik-karizmatik liderci dini zihniyetin, siyasal iktidarın ilahiliği ve naslar tarafından belirlenmişliği, velayete iman, zamanın imamına beyat, İmam/imamlara mutlak itaat, imamların günahsızlığı, Mehdi/Kurtarıcı beklemek, Ali ve soyuna kutsallık atfetmek,

³⁰ Ayetullah Şirazi, *İnançlarımız*, Çev., İsmail Bendiderya, İstanbul, 1997, s.83.

İslamın siyasallaştırılması, Kuran'ın bâtini yorumunu savunmak gibi temel özellikleri bulunmaktadır.³¹

İleride de göreceğimiz gibi Şii fırkalar, özellikle Hz. Ali'nin günahsız masum, imam ve halife oluşunu kabul ederler.³² Diğer taraftan Hz. Ali'nin bu kadar önemli bir şahsiyet haline gelmesinde Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, yakın arkadaşı, dostu ve damadı olması gibi özellikleri de etkili olmuştur. Düşmanlardan korumak için kendi yatağında Hz. Ali'nin yatması Hz. Peygamber'e bağlılığın ve sadaketin bir ifadesidir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkındaki hadisleri onun özelliklerini netleştirmiştir. Örneğin, "*Ben ilmin şehri, Ali onun kapısıdır*",³³ "*Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır*"³⁴ gibi hadisler bu görüşü destekler niteliktedir.

Şîi ekolün ilk temsilcilerinden biri olan el-Kuleynî, *el-Kâfi* isimli eserinde, imamlar "Bir Şeyi Bildikleri Zaman Onu Bilirler" başlığı altında İmam Cafer Sadık'tan şu rivayette bulunur: "*İmam, bir şeyi bilmek isterse bilir*."³⁵ Bu anlayışa göre imamın her şeyi bilmesi, onlara Allah tarafından verilen bir lütuftur. Onlara inananların da imamın bu özelliklerini kabul etmeleri gerekmektedir. İmam hem dinin, hem de imanın koruyucusudur. Bu görüşü benimseyenler *imamı tanımakla ve ona itaat etmekle dinin tamamlanmış olabileceğini* savunmaktadırlar.³⁶ Yine ilk dönem Şîi bilginlerden Şeyh Saduk lakabıyla bilinen el-Kummî (ö.381), Şia'nın itikat/inanç esas-

³¹ Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihinin Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2008, s.63-64.

³² Aştıyani, Abbas İkbâl, *Hanedani-Nevbahti*, Tahran, h.1357, s. 50.

³³ Ebu Muhammed, el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed b. el-Ferra' el-Beğevi, *Mesabihü's-Sünne*, tahk.: Muhammed Selim İbrahim Semmare-Cemal Hamdî ez-Zehabi, I Baskı, Beyrut, 1978, cilt 4, s.174,

³⁴ Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Serve, *Süneni't-Tirmizi*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, 1988, cilt 5, s.591.

³⁵ el-Kuleynî, *el-Kâfi fi'l-Usul*, Tahran, 1388, c.I. s.258.

³⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Şeyh Sâduk, Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risaletu'l-İtikâdati'l-İmamiyye*, Çev., E.Ruhi Fıçlalı, Ankara, 1978; Mukaddes Erdebîli, *Usûl-i Din*, Kum, 1379.

larını kaleme aldığı *Risaletu'l-İ'tikâdati'l-İmamiyye* isimli eserinde imamların meleklerden daha üstün olduklarını ifade etmektedir.³⁷

Şîî yazarlardan Mukaddes Erdebîli'nin Şîilik ve İmamlar hakkında kaleme aldığı *Hadikatü's-Şîa* isimli eserindeki örnekler karizmatik liderlere yüklenen özellikleri net olarak açıklığa kavuşturmuştur. Nitekim Erdebîli, Hz. Ali'nin faziletlerinden bahsederken şunları söylemektedir: "Hattab Harezmi Menakıbındaki bir hadise istinaden şöyle demektedir: "Cumhur naklediyor ki, Abdullah b. Abbas (r.a.) Hz. Peygamber'den şöyle istiştiğini rivayet etmektedir: Eğer ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa, cinler hesap yapan olsalar, insanlar katip olsalar Hz. Ali'nin faziletlerini ve kemalatını yazamazlar"³⁸ Müellif, Hz. Ali'nin bu özelliğinden bahsettikten sonra onun faziletlerinin saymakla bitmeyeceğini belirtir ve eserinde bunlardan 12 tanesine yer verir: "1. İlim: İster şer'i, ister naklî, ister yakîni ilimlerde en üstün olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'den şu hadisi rivayet etmektedir: "Benden sonra en âliminiz Ali'dir." 2. Zühd: Hz. Ali zahitlikte en üstün olanlardandır. 3. İbadet: Abidlikte onun mislinin olamayacağı beyan edilmektedir. O hayatını gündüz oruç tutarak, akşamları ise namaz kılarak geçirmiştir. 4. Hilm. 5. Cömertlik. 6. Şecaat sahibi . 7. Ehl-i Müstecap. 8. Gaipten haber veren. 9. Cihat. 10. Şerâfet: Erdebîli bu konuda Hz. Ali'den şu rivayeti nakletmektedir: "Biz Resul'un Ehli Beyti'yiz ve nesepte bizimle kimse mukayese edilemez." 11. Ona muhabbetin fazileti. 12. Havuz'un, bayrağın, Sırat'ın sahibi odur, cennete girme iznini ve cehenneme gitme hükmünü o veriyor."³⁹

Hz. Ali'ye atfedilen bazı görüşler bir çok fırkanın nüvesini oluştururken aynı zamanda karizmatik liderliğin özelliklerini de

³⁷ Şeyh Sâduk, Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risaletu'l-İ'tikâdati'l-İmamiyye*, Çev., E.Ruhi Fığlalı, Ankara, 1978, s.104.

³⁸ Erdebîli, Mukaddes, Ahmed b. Muhammed, *Hadikatü's-Şîa*, Sa'di Yayınevi, II Baskı, 1361, s. 180.

³⁹ Erdebîli, a.g.e., s. 180- 208 vd.; Mukaddes Erdebîli, *Usûl-i Din* adlı eserinde Hz. Ali'nin faziletleri ve Hz. Peygamber'in onun hakkındaki hadislerine geniş yer vermektedir. Kum 1379, s. 57 vd.

bünyesinde barındırmışlardır. Ona atfedilen görüşlerin hangi alanda olduğunu birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

1. Hz. Ali Hakkındaki İlahlık, Tecessüm ve Hülûl İddiaları

Hz. Ali'nin güçlü, kuvvetli, ilim sahibi, kahraman olması, fırkaların onun hakkında zaman zaman aşırı görüş belirtmelerine sebebiyet vermiştir. Özellikle aşırı Şii (gulat) fırkalarda bunu görmek mümkündür. Gulat fırkalar Hz. Ali'nin ve bazı imamların ilah olduğunu ve bazılarının göre ise peygamber olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁰

Sebeiyye fırkasından Abdullah İbn Sebe' Hz. Ali'ye ilahlık atfederek onun diri olduğunu, ölmediğini, onda ilahi bir cüz' bulunduğunu, hiçbir kimsenin onu mağlub edemeyeceğini, onun bulutlar üzerinde geleceğini, gök gürültüsünün onun sesi olduğunu, yakında yere ineceğini, indikten sonra zulümle dolu olan yer yüzünü adaletle dolduracağını iddia etmektedir.⁴¹

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Hz. Ali'ye insanüstü vasıflar nispet edenler hakkında şu bilgileri vermektedir: "Galiye'nin onikinci fırkası, Ali'nin Allah olduğunu iddia edenlerdir. Bunlar, Peygamber'i (sav) yalancılıkla suçlarlar ve söverler. Ali'nin, kendi durumunu açıklaması amacıyla ona öncelik tanıdığını fakat onun kendisi için nübüvvet iddiasında bulunduğunu söylerler."⁴² Yine Rafıza: "Ali'nin, bütün işlerinde isabet ettiğini (doğruyu yaptığını) ve onun dini konuların hiçbirinde hata etmediğini ileri sürerler." Yine Galiye'den onbirinci fırka "Ruhu'l-Kudüs'ün Hz. Peygamberde (sav) bulunduğunu söyleyerek sonra da sırasıyla Ali, Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhammed b. Ali Musa b. Cafer, Ali b. Musa b. Cafer, Muhammed b. Ali b. Mu-

⁴⁰ Meşkur, *Ferhengü Fıraku İslam*, Gulat maddesi, s. 344.

⁴¹ el-Malati, Ebül-Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbih ver-Redd ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a*, Beyrut 1968, s.158

⁴² el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Aliyyibni İsmâil (ö.330), *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdi'l-Hamîd, I-II, Beyrut, 1990, s.83, Krş., Nevbahti, el-Hasan b. Musa (ö.300), düzeltme ve açıklamalar yapan el-Allame es-Seyyid Muhammed Sâdık Ali Bar el-Ulûm, *Fırakü's-Şia*, s.22; Meşkur, a.g.m.,

sa, Ali b. Muhammed b. Ali b. Musa, Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Musa, Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali'ye geçtiğini iddia ederler. Onlara göre bu sayılanların hepsi ilahdır. Bunların her biri tenasüh yoluyla ilah olmuştur. Zira Galiye'ye göre bunlar ilahi, çeşitli bedenlere bürünebilirler."⁴³

Şuraiyye ve Nemiriyye Allah'ın beş kişiye hulûl ettiğini iddia ederler. Bu beş kişi sırasıyla Hz. Peygamber, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma'dır. Şuraiyye'ye göre bunların her biri ilahdır. Ancak Şurayî'nin taraftarları, Peygamber'i (sav) yalancılıkla suçlamıyor ve bundan önce zikrettiğimiz fırka ilgili olarak anlatılanları kabul etmiyorlar.⁴⁴

Gulat fırkalarından olan İsnaniyye hem Hz. Muhammed'i hem de Hz. Ali'yi ilah olarak kabul ederler.⁴⁵ Muşâşa da Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia etmiştir.⁴⁶

2. Hz. Ali'ye Peygamberlik ve İmamet Nispet Edenler

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz İbn Sebe' Hz. Ali'nin peygamber olduğunu da iddia etmiştir. Hz. Ali ve diğer sahabeler hakkında en aşırı görüşleri ileri süren fırka, Râfıza'dan Ebû Kâmil'e uyan Kâmilîyye'dir.⁴⁷ Bazı Gâliyye fırkaları gibi, Kâmilîyye de tenâsüh ve hulûle inanmıştır. Bunlara göre imamet bir nurdur, bir şahıstan diğer bir sahısa tenasüh yoluyla geçer. Bu nur bir kişiye intikal ettiğinde nübüvvet, diğerine intikalinde ise imamet şeklinde tezahür eder. Nitekim Ebu Kâmil'e göre, bazen imamet, tenasüh sonucunda nübüvvet'e dönüşür. Bu fırkaya izafeten, tenasühün çeşitli mertebelerinden bahsedilmekte ve bu mertebelerin en yüksekinin meleklik veya peygamberlik mertebesi olduğunu iddia ettikleri ileri sürülmektedir. Abdülkerim eş-Şehristânî'ye (ö.548) göre, Kâmilîyye'nin ve diğer fırkaların sahip olduğu tenasüh anla-

⁴³ el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 82-83.

⁴⁴ el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 46; Meşkur, *Ferhengü Firaku İslam*, "Numeyriyye" maddesi, s. 450-451.

⁴⁵ Gulam, Helim Dehlevi, *Tohfey-i İsna Aşeriyye*, Hint baskısı, 1896, s.13.

⁴⁶ Kesrevi, Ahmet, *Muşâşayan ya Bahşi ez Tariho Huzistan*, Aban, 1324. s.5 vd.

⁴⁷ el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 92; Meşkur, M.C., *Tarih-o Şia ve Fırkahayı İslam Ta Karni Çaharrom*, 6. Baskı, Tahran, 1379, s.181.

yışı, Mecusi Mazdekiyye, Hintli Brahmanlar ve Sâbiüler'den alınıp benimsenmiştir.⁴⁸

Ebü'l-Hattâb ve tâbilerinin oluşturduğu Hattabiye fırkası, imamların konuşan peygamberler, Allah'ın elçileri ve yaratıklara gönderdiği önderleri olduğunu iddia ederler.⁴⁹ Buna göre, yeryüzünde birisi Konuşan (Nâtık), diğeri Susan (Sâmit, Sâkit) olmak üzere her asırda iki peygamber vardır. Bu görüşün açılımı ise şöyledir: "Muhammed'in devrinde Ali, Susan (Sâmit); Muhammed ise Konuşan (Nâtık) idi. Sonra Ali, onun arkasından Konuşan (Nâtık) oldu".⁵⁰ Bu konuda, "sonra birbirini ardından elçilerimizi gönderdik"⁵¹ ayetini delil olarak göstermektedirler. Hatta Hz. Muhammed ve Ali bugün yeryüzündedirler. Bu sebeple, bütün halkın onlara itaat etmesi farzdır ve onlar olmuşu ve şu anda meydana gelmekte olanı bilirler.⁵²

Aşırı görüşleri ile dikkat çeken fırkalardan biri olan İsmaililer⁵³ de devirden devire süren dikey ve bâtinî aşamalara teka-bül eden bir nübüvvet anlayışı görülmektedir. Onların her biri nâtık tarafından başlatılan ve farklı uzunluklarda yedi dönemden oluşan döngüsel bir tarih anlayışları vardır. Bu her bir tarih döne-

⁴⁸ eş-Şehristânî, el-İmam Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerim, Tsh., Ahmed Fehmî Muhammed, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Beyrut trz., s.178.

⁴⁹ el-Kummî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, s.76-77

⁵⁰ el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebi Hâlef el-Eş'ârî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, tashih ve notlarla neşreden M. C. Meşkur, 2.baskı Tahran, 1360, s. 50-51; en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 42, 69; el-Bağdâdî, el-İmam Abdülkaahir b. Tâhir b. Muhammed, (ö.429), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (*el-Fark beyne'l-Fırak*), Çev., E. R. Fiğlalı, Ankara, 1991, s. 248.

⁵¹ Mü'minûn, 23/44.

⁵² Gulât fırkalarından biri de *Hattâbiyye*, Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Esedî el-Küffî'nin (ö.143/760) taraftarlarıdır. Bağdâdî, Hattâbiyye fırkasını, Gulât içerisinde zikrettiği gibi, onların Müşebbihe içerisinde bir grup olduklarına dair rivâyette de bulunmaktadır. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 226, 232; Krş., el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 50-51; el-Eş'ârî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, s.76 vd.

⁵³ Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 130-133. Ayrıca İsmailiyye hakkında geniş bilgi için bkz., el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 213; en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 64, 67, 73, 94, 409; el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, s.17; el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 62; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 19; Daftary, Farhad, "Klasik İsmailî İnancında Hz. Ali'nin Yeri", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali içinde* (haz. Ahmet Yasar Ocak), Ankara, 2005.

mi kendilerine *Nâtık* veya *Ullû'l-Azm* denilen ve kendilerine kitap indirilen peygamberler tarafından başlatılmıştır. Bunların sayısı hakkında değişik görüşler ileri sürülse de, listesinin başında Nûh olmak üzere, İbrâhim, Musa, İsa ve Muhammed'ten oluşan beş kişi olduğu kabul edilirken İsmailîler buna Âdem ve Muhammed b. İsmâil'i de ilâve etmek suretiyle sayılarını artırmaktadır.⁵⁴ İlk beşinden her birisi, bir şerîat getirmek suretiyle kendinden öncekilerin şerîatlerini geçersiz kılmışlardır.⁵⁵ Bu nâtıkların her birinin tebliğ ettiği mesajın bâtinî anlamlarını açıklamakla görevli olan imam, hüccet, nâib, vasî ve vekil denilen kimseler bulunmaktadır. Bunlara *esâs* veya *sâmit* (*silent*) de denilmektedir. Onlara göre insanlık tarihinin ilk altı nâtık ve vasî'si de şunlardır: Âdem için Şît, Nûh için Sâm, İbrâhim için İsmâil, Musa için Harûn (ya da Yûşâ), İsa için Sem'un (Simon, Semi el-Sefâ), Muhammed için Ali b. Ebi Tâlib'dir. Peygamberler ve imamlar değişik zamanlarda ve farklı şekillerde zuhur etmişlerse de bunların asılları birdir. Âdem, Nûh, İbrâhim, İsa ve Muhammed hepsi insan şeklinde ve farklı dönemlerde dünyaya gelmiş olan nâtıklardır ve bunların hepsi aslında tek kişidir.⁵⁶

Beyân b. Sem'ân et-Temîmî en-Nehdî (ö. 119/737)'ye nispet edilen hem Gulât, hem de mutedil Şiîler arasında sayılan Beyânîyye'nin müntesiplerinden birçoğu, onun nebî olduğunu söylemiş ve buna inanmışlardır. Bu anlayışa göre vahiy, önceleri, Allah'ın bir parçası Ali b. Ebî Tâlib'e inmiş ve ondan, oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, ondan sonra oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'e ve en sonunda da Beyân b. Sem'ân'a geçmiştir. Rivayetlere göre o, aldığı vahiyler neticesinde, Hz. Muhammed'in şerîatinin bazı kısımlarını kaldırdığını iddia etmiştir.⁵⁷

⁵⁴ Abdülhamid, İrfan, *İslamda itikadi mezhepler ve akaid esasları*, Çev. M. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s.50-51.

⁵⁵ *Bedevidi*, Abdurrahman, **Mezahibü'l-İslamiyyin**, Beyrut, 1973, s.1039

⁵⁶ Hitti, Philip K., *The Origins of The Druze People and Religion*, New York, 1928, s. 25-26, 37; Daftary, "Klasik İsmailî İnancında Hz. Ali'nin Yeri", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, s.64.

⁵⁷ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, s. 5-6, 23; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 226, 233, 236-238, 255, 272; a.mlf. *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut, 1981, s. 331; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 152-153.

3. Hz. Ali'nin Vasî Olduğuna İlişkin İddialar

Hız. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin halife, vasî olması İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren müslümanların gündemine dahil olmuş, çeşitli görüşler beyan edilmiştir. Bu görüşler bazen nassla bazen de hadislerden delil getirilerek ispatlanmaya çalışılmıştır.⁵⁸ el-Kummi, *Kitabü'l-Makalat'*ında Sebeiiye'nin Hz. Ali ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır. Buna göre İbn Sebe' Kufe'de "Her peygamberin bir vasisi olduğunu, Hz. Peygamber'in vasîsinin de Hz. Ali olduğunu anlatmaya başlamış ve sonra daha da ileri giderek İbn Sebe'; Tevrat'ta her nebinin bir vasisi olduğunu, Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vasîsi; Hz. Muhammed'in nebilerin en hayırlısı olduğu gibi, Hz. Ali'nin de vasîlerin en hayırlısı olduğunu söylemiştir.⁵⁹

4. Hz. Ali'nin Yenilmez Kahraman Olduğu ve Ona Atfedilen Diğer İddialar

Karizmatik liderliğin en dikkat çeken yönlerinden biri de onun büyük bir güce sahip, yenilmez, kahraman ve savaşçı olması gibi özellikleri taşımasıdır. Hz. Ali'nin bu anlamda İslam'ın ilk yıllarındaki yaşamı bu nitelikleri kapsamış durumdadır. Nitekim hiç korkmadan Hz. Peygamber'in yatağında yatması, Hayber'in kapısını tek hamlede koparması, ve savaşlarda düşmanların en iyi kahramanlarını yenmesi onun yenilmez olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Fırkalar da bu konudaki görüşlerini beyan etmişlerdir.⁶⁰ Gulat fırkalarından Ğumamiyye yıldırımın Hz. Ali

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz., en-Nevbahti, Fırakü'ş-Şia s. 22; Fığlalı, E.R., "Abdullah b. Sebe", DİA, I, 133-134; el-Eşari, Ebul-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usuli'-Diyâne*, tahk.: Beşir Muhammed Uyûn, Dimeşk, 1413/1993, s.170; Kaşifu'l-Gıta, *Şia Nedir*, s.39; Tebrizi, *Caferi Mezhebine Göre Dinin Esasları*, 22-25; Hamedanî, *İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları*, 84-85; Komisyon, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre İslam'da Usûl-i Din*, Çev., Cafer Bayar, Kevser yay., İstanbul, 2001, s.240.

⁵⁹ el-Kummi, *Kitabü'l-Makalat ve'l-Fırak*, s. 20.

⁶⁰ Hz. Ali'nin bu gibi özelliklerinin yer aldığı ve gayri Şii kaynaklardan derlenmiş şu çalışmalara bakılabilir. Serrafi Muhammed Takî, *Fezâilî Ali (a) ez Zebani Ğayri Şia*, Bergozide yayınları, Tahran, 1376; Enkiri, Gabriel, *Les deux heros de l'Islam-Ali-Hussein*, (Ali ve Huseyin Do Kahramane İslam), Farsçaya Çev., Foruğ Şahab, Tahran 1378; el-Havârezmî, el-Muvaffak Ahmet b. Muhammed el-

suretinde olduğunu iddia etmektedir.⁶¹ Muhammed b. Yakub'un taraftarları olan Yakubiyye fırkası ise Hz. Ali'nin bulutlar arasından dünyaya geldiğini söylemişlerdir.⁶²

Sonuç

Bu çalışmada karizmatik liderci anlayışa değinilerek, onun tarihteki yeri ve özellikle İslam Mezhepleri tarihindeki önemine dikkat çekilmiştir. Şahıslar ve karizmatik liderler toplum hayatının birer parçasıdır. Karizmatik liderler zaman zaman toplumu etkileyerek arkasında sürüklemiş, toplum da kendi kurtuluşunu, mutluluğunu onlara sığınmakta bulmuştur. Karizmatik liderler bu anlamda tarihe yön veren şahsiyetlerdir. Hatta bazan karizmatik liderliğin vasıflarına haiz olmasalar bile zamanla üretilen olay ve haberler onları yüceltmek için yeterli olmuştur. Hz. Ali de karizmatik lider olarak yüceltilmiş ona insanüstü güç nispet edilmiş, uluhiyet atfedilmiş ve onun masum (günahsız) olduğu inancına varılmıştır.

Hz. Ali, Şiî ve Sünnî ortak kültürünün yetiştirdiği büyük ve karizmatik bir liderdir. Bu nedenle böyle bir liderin ortak İslam düşüncesinin gelişiminde ciddi rolü olacaktır. Hz. Ali'ye yüklenen bu misyon İslam düşüncesinin tarihi seyrini değiştirmiş ve o, farklı kültürlerin, inançların ortak karizmatik lideri haline gelmiştir.

Karizmatik liderci beklentiler tarihteki gerçek şahsiyetinin ötesinde olağanüstü niteliklere sahip farklı Hz. Ali'lerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu da sözkonusu toplumların sosyal, siyasal ve kültürel özellikleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir.

Mekki,(ö.568), *el-Menâkıb*, tahk.: Malik el-Mahmûdî, 4 c., Kum, 1414; İbn Şehraşub, Muhammed b. Mazenderânî (588/1192), *Menakib-i Âli Ebi Talib*, Kum, 1379/1959.

⁶¹ Meşkur, *Ferhengü Fıraku İslam*, Çumamiye maddesi, s. 347.

⁶² Meşkur, *Tarih-o Şia ve Fırkahayi İslam Ta Karni Çaharrom*, s. 186; Ebu'l-Meâli, Muhammed el-Hüseynî el-Alevî (ö.485), *Beyanü'l-Edyan*, tsh., Abbas İkbâl Aş-tiyâni-Muhammed Tâkî Daneşpujeh, Be-ehthemame Muhammed Debirsiyagî, Tahran 1375.

Kaynakça

- Abdülhamid, İrfan, *İslamda itikadi mezhepler ve akaid esasları*, Çev. M. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.
- Abid, S., Abid Ali, "Şiiilerin Siyasi Teorileri", *İslam Düşünce Tarihi* içinde, Çev., Y.Z. Cömert, İstanbul, 1990.
- Ahmadov, Şahı, *Sasani Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2001.
- Akyol, Taha, *Haricilik ve Şia*, İstanbul, 1988.
- Akyüz, Niyazi, "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Rolü", A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1999, Cilt 41, s.275-291.
- Ammara, Muhammed, *İslâm Devleti*, Çev., A. Karababa - S. Barlak, İstanbul, 1991. Spencer, Herbert, *İlk Prensipler*, Çev., S. Evrim, İstanbul, 1947.
- Aştıyani, Abbas İkbâl, *Hanedani-Neobahti*, Tahran, 1357.
- Ayetullah Şirazi, *İnançlarımız*, Çev., İsmail Bendiderya, İstanbul, 1997.
- Bedevidi**, Abdurrahman, **Mezahibü'l-İslamiyyin**, Beyrut, 1973.
- Beğavî, Ebu Muhammed, el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed b. el-Ferra', *Mesabihü's-Sünne*, tahk.: M. Semmare-C. Zehebî, I Baskı, Beyrut, 1978, c. 4.
- Coşkun, San, *Weber'de Otorite Tipleri*, Ankara, 1996.
- Daftary, Farhad, "Klasik İsmâîlî İnancında Hz. Ali'nin Yeri", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali* içinde (haz. Ahmet Yasar Ocak), Ankara, 2005.
- Douglas, F. Barnes, "Charisma and Religious Leadership: An Historical Analysis", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1978, 17 (I): 1-18.
- Duverger, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev., Şirin Tekeli, Varlık Yay., İstanbul, trz.,
- Ebu'l-Meâlî, Muhammed el-Hüseynî el-Alevî (ö.485), *Beyanü'l-Edyan*, tsh., Abbas İkbâl Aştıyânî-Muhammed Tâkî Daneşpujeh, Be-ehtemame Muhammed Debirsiyagî, Tahran 1375.
- el-Bağdâdî, el-İmam Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed, (ö.429), *Mezhepler Arasındaki Farklar, (el-Fark beyne'l-Fırak)*, Çev., E. R. Fığlalı, Ankara, 1991.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Aliyyibni İsmâîl (ö.330), *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdî'l-Hamîd, I-II, Beyrut, 1990.
- el-Eşari, Ebul-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usulî'-Diyâne*, tahk.: Beşir Muhammed Uyûn, Dımeşk, 1413/1993.

- el-Hârezmî, el-Muvaffak Ahmet b. Muhammed el-Mekkî,(ö.568), *el-Menâkıb*, tahk.: Malik el-Mahmûdî, 4 c., Kum, 1414.
- el-Kuleyni, *el-Kafi fi'l-Usul*, Tahran, 1388, c.I.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdillah Ebî Hâlef el-Eş'âri, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, tashih ve notlarla neşreden M. C. Meşkur, 2.baskı Tahran, 1360.
- el-Malati, Ebül-Hüseyn Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbih ver-Redd ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a*, Beyrut, 1968.
- Enkiri, Gabriel, *Les deux heros de l'Islam- Ali-Hussein*, (Ali ve Huseyin Do Kahramane İslam), Farsçaya Çev., Foruğ Şahab, Tahran, 1378.
- Erdebîli, Mukaddes, Ahmed b. Muhammed, *Hadikatü's-Şîa*, Sa'di Yayınevi, II Baskı, 1361.
- Erdebîli, Mukaddes, Ahmed b. Muhammed, *Usûl-i Din*, tahk.: Mohsen Sadıkî, Kum 1379.
- eş-Şehristânî, el-İmam Ebî'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerim, Tsh., Ahmed Fehmî Muhammed, *el-Müel ve'n-Nihal*, I-III, Beyrut trz.
- Figlalı, E. R, 'Abdullah b. Sebe', *DİA*, I/133-4.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, Çev., Turgut Kalpsiz, A.Ü.İ.F.Yay., 1964.
- Frye, Richard, "The Charisma of Kingship in Ancient İnan", *Iranica Antqua*, 6, Leiden, 1964, s.36-54.
- Güler, İlhami, "Kutsallık ve Dini Metinlerin Dogmalaştırılması", I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994.
- Günaltay, Şemsettin, *İnan Tarihi*, Ankara, 1987.
- Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia'nın İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul, trz,
- Hamedanî, Ahmed Sabri, *İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları*, Ankara, 1983.
- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1969.
- İbn Şehraşub, Muhammed b. Mazenderânî (588/1192), *Menakib-i Âl-i Ebî Talib*, Kum, 1379/1959.
- Kâşifu'l-Gita, Muhammed Hüseyin, *Şia Nedir*, Çev., Abdullah Ünlü, İstanbul, 1996.
- Kesrevi, Ahmet, *Muşaşıyan ya Bahşi ez Tariho Huzistan*, Aban, 1324.
- Komisyon, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre İslam'da Usûl-i Din*, Çev., Cafer Bayar, Kevser yay., İstanbul, 2001.
- Korkmaz, Siddık, *Tarihin İbn Sebe' Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslamiyat*, c. IV, sayı. 4, Ankara, 2001.
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mansel, A. Müfit, *İnan'ın Tarih ve Arkeolojisi*, "Türk Tarihinin Ana Hatları"

- Eserinin Müsveddeleri, Seri II, No: 7, Akşam Matbaası, İstanbul, trz.
- Meşkur, M. Cevad, *Tarih-o Siyasi-i Sâsâniyan*, Tahran, 1367/ 1988.
- Meşkur, M.C., "Sebeiyye ya Nehustini Fırkayiki Der İslam Der Dosti Ali aleyhisselam Mibaleğe Kerdend", "Daneşname" Dergisi, sayı 2, yıl 1326.
- Meşkur, M.C., *Ferhengu Fıraku İslam*, Meşhed, 1996.
- Meşkur, M.C., *Tarih-i Şia ve Fırkahayi İslam ta Karni Çaharim*, 6. Baskı, Tahran, 1379.
- Özarslan, Selim, "Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3:1, 2005.
- Petruşevskiy, İ. N., *İslam Der İnan*, Çev., Kerim Keşaverz, Tahran, h.ş 1363/m.1984.
- Refsencani, H.- Bahüner, M.C., *Dünya Bi'set Devrinde*, Çev., Umumdünya Ehl-i Beyt Merkezi, Bakü, 1992.
- Serrafî Muhammed Takî, *Fezâilî Ali (a) ez Zebani Ğayri Şia*, Bergozide yayınları, Tahran, 1376.
- Şeyh Sâduk, Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risale-tu'l-İ'tikâdati'l-İmamiyye*, Çev., E.Ruhi Fığlalı, Ankara, 1978.
- Suphi Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, Çev., İ. Şarmış, İstanbul, 1983.
- Tebrizi, Muhammed Sabiri, *Caferi Mezhebine Göre Dinin Esasları*, Çev., Hüseyin Perviz Hatemi, İstanbul 1965.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Süneni't-Tirmizi*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, 1988, c.5.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 2 c. 8.bs., Ankara, 1988.
- Turner, S. Bryan, *Max Weber ve İslâm*, Çev., Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1991.
- Watt, W, Montgomery, "The Conception of The Charismatic Community In İslâm", *Numen*-7, 1969.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Hazırlayanlar: H.Gerth, C. Wrights Mills, Çev., Taha Parla, İstanbul, 1993.
- Yakar, Cenap, *İnançlar ve Tutumlar Üzerine*, Ankara, 1988.
- Yüksel, Muhammed Mustafa, *Karizmatik Lider Olarak Hz. Ömer*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

